

نسخه‌های خطی فارسی در آرشیو تاریخی سارایوو

نامیر کاراخیلوویچ*

فهرست‌برداری نسخ خطی موجود در آرشیو تاریخی، در دستور کار آرشیو قرار گرفته است. حاصل تلاش‌ها در این زمینه، انتشار دو جلد فهرست نسخ خطی آرشیو تاریخی سارایوو است که اینجا به معرفی اجمالی نسخ خطی فارسی فهرست شده در آن دو جلد پرداخته می‌شود.

جلد اول

جلد اول فهرست نسخ خطی عربی، ترکی، فارسی و بوسنیایی آرشیو تاریخی سارایوو در سال ۲۰۱۰ منتشر شده است. گردآورنده آن، دکتر مصطفی یحییج، محقق و مدیر کتابخانه‌ی غازی خسرو بیگ است. در این جلد ۳۰۱ نسخه شامل ۶۸۷ اثر در رشته‌های مختلف (نظیر منطق، زبان‌شناسی، ادبیات، تاریخ، علوم سیاسی، پزشکی، ریاضیات، ستاره‌شناسی، داروشناسی و ...) فهرست‌نگاری شده است.

در میان این تعداد نسخ ۳۵ نسخه خطی فارسی فهرست‌نگاری شده است. طبیعتاً، بیشتر نسخ خطی فارسی، به آثار ادبی اختصاص دارد. از جمله نسخ موجود در آرشیو تاریخی سارایوو، بیشتر آن‌ها به پندنامه منسوب به عطار مختص است. تواریخ کتابت نسخ پندنامه یا متأخر است یا نامشخص. گفتنی است که تعداد نسخ خطی پندنامه در کتابخانه‌های مختلف بوسنی و هرزگوین از تعداد نسخ خطی دیگر آثار ادبی فارسی بیشتر است که گنجینه خطی آرشیو تاریخی سارایوو از این قاعده مستثنا نیست.

علاوه بر نسخ پندنامه، در آرشیو تاریخی سارایوو نسخ سه دفتر اول مثنوی معنوی، نسخه‌ای از گلستان و بوستان سعدی (نسخه بوستان در قرن دهم هجری کتابت شده است)، نسخه

سنت نگهداری اسناد آرشیوی در شهر سارایوو (پایتخت کشور بوسنی و هرزگوین) به قرون وسطی برمی‌گردد. اسناد برجای مانده از آن دوران مؤید این ادعاست. هرچند که در مقاطع مختلف تاریخ شهر سارایوو مؤسسه آرشیوی مستقلی دایر نشده بود، اما نگهداری اسناد آرشیوی و تحقیق علمی و انتشار آن به طور جدی صورت می‌گرفته است. بدین ترتیب، در قرن شانزدهم میلادی نهاد «دفتر امین» در سارایوو دایر شد که مسئولیت نگهداری آرشیو دولتی را به عهده داشت. در اواسط قرن نوزدهم میلادی، به دنبال اصلاحات در ساختار حکومتی امپراتوری عثمانی، شرایط مناسب‌تری برای نگهداری اسناد آرشیوی فراهم آمده بود. در طول چهل سال حکومت امپراتوری اتریش - مجار، نظم بیشتری در امر فهرست‌برداری اسناد به وجود آمد.

پس از پایان جنگ جهانی دوم، در سال ۱۹۴۸م آرشیو تاریخی سارایوو تأسیس شد. در آغاز کار، آرشیو صرفاً در شهر سارایوو فعالیت می‌کرد، اما با مرور زمان به یک مؤسسه آرشیوی منطقه‌ای تبدیل شده است.

آرشیو تاریخی سارایوو اسناد و کتب مختلفی را در زمینه‌های گوناگون (نظیر آموزش و پرورش، اقتصاد، پزشکی، قوه قضاییه، مجموعه‌های خانوادگی و خصوصی و...) نگهداری می‌کند. علاوه بر این، آرشیو دارای گنجینه غنی کتاب‌های چاپی و نسخ خطی به زبان‌های شرقی (یعنی عربی، فارسی و ترکی) است. نسخ خطی به زبان‌های مذکور سال‌های زیادی در مخازن آرشیو محفوظ بود، اما به‌جز اندک شماری از متخصصین، در عرصه علمی و فرهنگی کشور از محتوای آن نسخ هیچ اطلاعی نبود. در طول چند سال اخیر، برنامه

* دانشیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه سارایوو / namir.karahalilovic@gmail.com

۱. برای اطلاعات بیشتر درباره آرشیو تاریخی سارایوو، رجوع کنید به: www.arhivasa.ba

دوره دوم، سال هفتم، شماره یکم و دوم، فروردین - تیرماه ۱۳۹۲

دیوان امیر سہیلی، نسخه دیوان خیالی بخاری و نسخه‌ای از منظومہ فرهاد و شیرین نظامی نگہداری می‌شود.

دیگر بخش عمده‌ای از نسخ خطی فارسی آرشیو تاریخی سارایوو را نسخ کتاب‌های لغت تشکیل می‌دهد. در میان این نسخه‌ها باید به نسخه لغت فرس اسدی طوسی اشاره کرد که در اواخر قرن دهم هجری کتابت شده است.

یکی دیگر از نسخ جالب توجه در زمینه کتاب‌های لغت، نسخه اثر تحفہ شاهی است. اثر مذکور، فرهنگ مقفای فارسی- ترکی در قالب مثنوی است. مؤلف این اثر، ابراهیم شاهی هدائی دہدہ معلوی، پیرو فرقه مولویہ و شاعر عثمانی از نیمہ دوم قرن نهم هجری و نیمہ اول قرن دهم هجری است. یکی از نسخ محفوظ این اثر در آرشیو تاریخی سارایوو، در اواسط قرن یازدهم هجری به دست کاتبی به نام مصطفی بن یوسف کتابت شده است.

در میان نسخ خطی کتاب‌های لغت، می‌توان نیز به نسخه اثری تحت عنوان تحفۃ الہدایۃ اشاره کرد. این اثر، فرهنگ فارسی- ترکی مخصوص دورہ ابتدایی آموزش زبان فارسی است و به نام «لغت دانستن» نیز آشناست. مؤلف این فرهنگ، محمدبن الحاج الیاس است، که از زندگانی وی خبری در دست نیست.

در پایان بجاست که از فرهنگ عربی- یونانی- فارسی اسامی گیاهان دارویی یاد شود. این فرهنگ، عنوان لغات الأعشاب المتداولۃ بالعربیۃ و الیونانیۃ و الفارسیۃ را دارد. از مؤلف آن و کاتب نسخه موجود، و همچنین تاریخ کتابت آن، اطلاعی در دست نیست.

جلد دوم

جلد دوم فهرست نسخ خطی عربی، ترکی، فارسی و بوسنیایی

آرشیو تاریخی سارایوو در سال ۲۰۱۱ منتشر شده است. گردآورندہ آن، حاسو پوپارا، محقق کتابخانہ غازی خسرو بیگ است. در این جلد، ۴۸۶ مجلد خطی^۳ شامل ۹۸۴ اثر در رشته‌های گوناگون (قرآن و علوم قرآن، حدیث، تفسیر، عقاید، فقه، اخلاق، تصوف و...) فهرست‌نگاری شده است.

در میان کل نسخ فهرست‌نگاری شده در این جلد، فقط چهار نسخه به آثار فارسی اختصاص دارد. یکی از این نسخ، نسخه پندنامہ منسوب به عطار است، که هویت کاتب و تاریخ کتابت آن مشخص نیست.

دیگر نسخه خطی فارسی که از همه بیشتر جالب توجه می‌نماید، نسخه اثری است تحت عنوان الرسالة العلیۃ فی الأحادیث النبویۃ. این اثر، شرح چهل حدیث نبوی است و به عنوان «شرح اربعین حدیث» نیز شناخته شده است. مؤلف این اثر، حسین بن علی بیہقی کاشفی واعظ هروی، عالم، صوفی، شاعر و منجم از قرن نهم هجری است. از نام کاتب و تاریخ کتابت این نسخه اطلاعی در دست نیست. با توجه به کیفیت کاغذ و جلد، و شکل خط، گردآورندہ فهرست تخمین زده که نسخه در قرن یازدهم هجری کتابت شده است.

نسخه خطی فارسی بعدی، به عنوان مشہورات متعارفہ، فهرستی است از حدود صد تعبیر و لقب متداول به زبان‌های عربی، ترکی و فارسی. هویت مؤلف و کاتب، و همچنین تاریخ کتابت نسخه، مشخص نیست.

واپسین نسخه خطی فارسی که در این جلد فهرست‌نگاری شده، نسخه رسالہ کوتاہ و بی‌عنوانی است درباره وظایف فرزندان در برابر والدین. از مؤلف این اثر، کاتب و تاریخ کتابت نسخه اطلاعی در دست نیست.

